

نخستین مرکز رسمی آموزش هنرهای سنتی در دوره «معاصر»

اکرم نجفی پور

دانشجوی دکترای پژوهش هنر دانشگاه الزهرا

اشاره

مدرسه صنایع قدیمه، به‌عنوان اولین مرکز آموزشی هنرهای ملی و سنتی، به مدیریت حسین طاهرزاده بهزاد، در سال ۱۳۰۹ شروع به کار کرد. این مدرسه شامل کارگاه‌های مختلف صنایع‌دستی بود و طی سال‌ها در ارتقای هنرهای سنتی نقش شایانی ایفا کرد. مدرسه صنایع قدیمه نخستین و تأثیرگذارترین کانون هنرهای سنتی در هنر معاصر ایران محسوب می‌شود.

کلیدواژه‌ها: مرکز آموزشی، هنرهای سنتی، دوره معاصر.

حسین طاهرزاده بهزاد

و چون محیط خانه مساعد این فراگیری نبود، ناگزیر شد در خفا به آموختن بپردازد. لذا به‌طور پنهان روزی چند ساعت از استاد آقا امیر غفار نقاشی تعلیم می‌گرفت. این آموزش مدت سه سال ادامه داشت. طاهرزاده علاقه مفراطی به کاریکاتور داشت؛ در نتیجه، با مدیر روزنامه‌ای که در تفلیس منتشر می‌شد، باب مکاتبه را گشود و گاه‌گاهی برای آن روزنامه تصاویری می‌فرستاد. فشار خانوادگی بر استاد کوچک فن نقاشی چنان زیاد شد که وی از تبریز به تفلیس رفت و در این شهر با برقراری رابطه دوستی با **میرزا جلیل محمدقلی‌زاده**، مطابق میل و آرزوی خویش توانست به یادگیری نقاشی بپردازد. او ضمن همکاری با روزنامه، مدت سه سال در مدرسه هنرهای زیبای تفلیس تحصیل کرد، سپس به تبریز برگشت و اقدام به نشر روزنامه کاریکاتور در این شهر نمود. پس‌از آن، روزنامه‌های دیگر به نام «حشرات‌الارض» منتشر کرد و همچنین به مصور کردن «کتاب احمد» یا سفینه‌الطالبین، «اخلاق مصور» و «تاریخ مصور ایران» پرداخت. وی پس از مدتی به استانبول رفت و در مدرسه صنایع مستظرفه این شهر، که امروز آکادمی هنرهای زیبا نام دارد، به فراگیری و تکمیل هنر خود پرداخت. پس از چند سال با احراز مقام اول در رشته نقاشی فارغ‌التحصیل شد و در مدرسه خطاطین استانبول به سمت معلم مینیاتور و تذهیب منصوب گردید. ضمناً به دستور **انور پاشا**، مأمور مرمت کتاب‌های مینیاتور قدیم در موزه تویقایی سرای استانبول شد و در مدتی، قریب یک هزار جلد کتاب خطی قدیم ایرانی و مینیاتور نفیس ترک را تعمیر و بازسازی کرد. محمدحسین میرزای قاجار، ولیعهد، در استانبول شیفته آثار طاهرزاده شد و ضمن اعطای لقب «مزمین السلطان» به او وی را به بازگشت به وطن دعوت نمود، اما استاد به‌رغم فرمان و لقب او، زیر بار نرفت تا اینکه خود در سال ۱۳۰۸ شمسی به‌اتفاق خانواده‌اش به تهران بازگشت. در تهران نخست به ریاست نقشه‌کشی مؤسسه قالی و سپس به ریاست مدرسه صنایع قدیمه منصوب شد و پس‌از آن، به تأسیس موزه هنرهای ملی پرداخت. استاد برای برقراری مدرسه

پیشینه آموزش هنر در ایران

اولین مدرسه هنری را، **ابوالحسن غفاری** بعد از چهار سال تحصیل در اروپا، با عنوان «مجمع‌الصنایع ناصری» در تهران تأسیس کرد. تصویرگری حیرت‌انگیز کتاب «هزارویک‌شب» حاصل تلاش ۳۴ هنرمند همین مرکز هنری است. ابوالحسن غفاری در سال ۱۲۴۰ شمسی، بعد از ملقب شدن به صنایع‌الملک از سوی **ناصرالدین‌شاه**، اجازه تأسیس مدرسه دولتی نقاشی و چاپ را نیز دریافت کرد.

قبل از مدرسه صنایع قدیمه مدرسه دارالفنون تأسیس شد که در ساختار آموزشی کشور تحولاتی اساسی ایجاد کرد. دارالفنون در زمینه هنری نیز فعالیت داشت و نقاشی و موسیقی دو رشته هنری بود که در آنجا تدریس می‌شد. آموزش نقاشی در مدرسه دارالفنون بر عهده **مزمین‌الدوله** و **مسیو گنستان** بود. علی‌اکبر مزمین‌الدوله، نقاش عهد ناصری، پس از فراگیری نقاشی در پاریس و بازگشت به ایران، مدت ۵۰ سال معلم زبان فرانسه، نقاشی و موسیقی این مدرسه بود. کمال‌الملک مبانی نقاشی اروپایی را از وی آموخت. تدریس هنر نخستین بار در مدرسه دارالفنون بر اساس اصول و شیوه‌های مدرسه‌ای (آکادمیک) غربی و تحت تعلیم مدارس هنری اروپا نقطه آغازین تاریخ آموزش‌های هنری رسمی در ایران شد. در سال ۱۲۸۹ شمسی محمد غفاری ملقب به «کمال‌الملک» در باغ نکارستان، مدرسه صنایع مستظرفه را به شکل مدارس هنری نوین اروپا راه‌اندازی کرد. اغلب شاگردان اولین دوره این مدرسه بعدها زیر نظر استاد کمال‌الملک به هنرمندانی بسیار مشهور و توانا مبدل شدند. نقاشی رنگ‌روغن و آبرنگ، مجسمه‌سازی، منبت و طراحی و بافت فرش جزء رشته‌های این مدرسه بود.

استاد حسین طاهرزاده بهزاد، پایه‌گذار مدرسه صنایع قدیمه

حسین طاهرزاده بهزاد در سال ۱۲۶۶ شمسی در تبریز متولد شد. پدرش روحانی بود و آرزو داشت فرزندش نیز در رشته علوم دینی تحصیل کند اما استاد از کودکی علاقه مفراطی به فن نقاشی داشت

در سال ۱۳۱۱
مدرسه صنایع
مستظرفه به
«مؤسسه قالی
ایران» و اندکی
بعد به «مدرسه
صنایع قدیمه»
و سپس به
«هنرستان
هنرهای قدیمه»
تغییر عنوان پیدا
کرد

صنایع قدیمه و جدیده، که شاگردان کمال‌الملک نیز در آن شرکت داشتند مبارزات بسیار کرد؛ زیرا دیگران او را جانشین کمال‌الملک می‌دانستند و با او به دشمنی می‌پرداختند. از آنجاکه این استاد در هنرهای طراحی، تذهیب، خطاطی، نقاشی، کاریکاتورسازی، صحافی سنتی و مرمت‌کاری نسخ خطی مهارت داشت، منشأ بسیاری از خیزهای هنری و ماندگاری هنرهای زمانه شد. مرگ طاهرزاده بهزاد در ۲۱ اسفند ۱۳۴۱ در استانبول اتفاق افتاد (سرمدی، ۱۳۸۰: ۳۵۰).

اولین مدرسه هنرهای سنتی

در سال ۱۳۰۹ شمسی به اهتمام حسین طاهرزاده بهزاد، مدرسه هنرهای قدیم، برای زنده‌کردن مجدد هنرهای ملی ایران، تأسیس شد. وظیفه اصلی و عمده صنایع قدیمه بازسازی مجدد هنرهای ملی بود. به همین دلیل، طاهرزاده در فراخوانی عمومی از هنرمندان سراسر ایران دعوت به عمل آورد تا در آزمون انتخاب استاد برای مدرسه صنایع قدیمه شرکت کنند. در رشته مینیاتور حسین بهزاد (اصفهانی)، هادی تجویدی و مهدی تجویدی^۱ در آزمون شرکت کردند. طاهرزاده بهزاد خود از این سه هنرمند

امتحان به عمل آورد و در نتیجه استاد هادی تجویدی با ترسیم مینیاتور هفت‌گنبد^۲ برنده مسابقه شد و به‌عنوان نخستین معلم مینیاتور در مدرسه صنایع قدیمه شروع به کار کرد. در رشته منبت، استاد احمد امامی آباده‌ای از آباء فارس، در رشته تذهیب استاد میرزا علی درودی، در رشته خاتم استاد محمد حسین صنایع خاتم، در رشته نقاشی قالی استاد هادی اقدسیه و در رشته زری‌بافی حبیب‌الله طریقی انتخاب شدند و بدین ترتیب بنیان مدرسه‌ای هنری نهاده شد.

در رشته مینیاتور (نگارگری) استاد هادی تجویدی به تعلیم و تربیت شاگردانی پرداخت که خود بعدها استادان بزرگ و کم‌نظیر هنر مینیاتور شدند؛ از جمله استادان محمد علی زاویه، ابوطالب مقیمی تبریزی، علی کریمی، علی مطیع، بانو کلارا آبکار، علی اسفراجانی و ...

این هنرمندان که همگی شاگردان استاد تجویدی در مینیاتور بودند، شاهکارهایی خلق کرده‌اند که برخی از آن‌ها از مینیاتورهای دوره صفوی نیز در ظرافت برترند. در رشته تذهیب، این هنر ارزشمند اسلامی، استاد علی درودی شاگردانی چون نصرت‌الله یوسفی و عبدالله باقری را تعلیم داد که خود از استادان مطرح این رشته‌اند و آثارشان در موزه هنرهای ملی ایران نگهداری می‌شود. در رشته منبت استاد احمد امامی آباده‌ای و فرزندانش علی، خلیل و طاهر امامی، استاد زابلی و استاد شه‌میرزادی درخشش چشمگیر داشتند و آثاری بسیار ظریف و زیبا و دیدنی از آن‌ها در موزه به یادگار مانده است. در رشته خاتم استاد صنایع خاتم و شاگردانش به آفرینش شاهکارهایی پرداختند که آبرو و اعتبار خاتم‌سازی معاصر را رقم زده است. در رشته زری‌بافی و مخمل‌بافی آثار به‌جامانده در موزه هنرهای ملی بیانگر خلاقیت‌ها و ابتکار در طرح و نقشه است.

موزه هنرهای ملی در تهران میدان بهارستان خیابان کمال‌الملک ساختمان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی واقع شده است. در اصل این ساختمان همان حوض‌خانه باغ نگارستان است که مدرسه صنایع قدیمه در آن ایجاد شد و بعدها به

موزه هنرهای ملی تبدیل شد. در سال ۱۳۱۰ رشته‌های مشبک و معرق چوب نیز به کارگاه منبت افزوده شد.

در سال ۱۳۱۱ مدرسه صنایع مستظرفه به «مؤسسه قالی ایران» و اندکی بعد به «مدرسه صنایع قدیمه» و سپس به «هنرستان هنرهای قدیمه» تغییر عنوان پیدا کرد. در سال ۱۳۱۳، کارگاه کاشی و سرامیک هنرستان افتتاح شد که بعدها به کوشش مرحوم مهندس مهدی زوارهای تکامل یافت. در سال ۱۳۱۹ با تأسیس دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران، توسط وزارت پیشه و هنر، آموزش هنرهای تجسمی و مدرن در این دانشکده و دروس هنرهای سنتی و ایرانی به هنرستان هنرهای قدیمه واگذار شد.

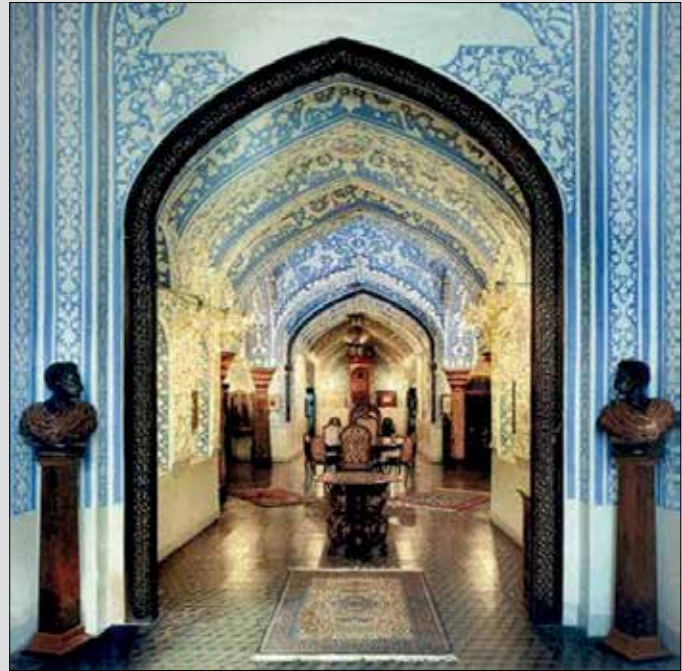
طی مدت کوتاهی این هنرستان، به «هنرستان زیبا» و سپس به «هنرستان هنرهای ملی» تغییر

جمعی از هنرمندان مدرسه صنایع قدیمه

تصویر امروزی از موزه هنرهای ملی که در گذشته مدرسه صنایع قدیمه بوده است و در عکس قبلی با عنوان موزه هنرهای زیبا در پشت سر اساتید مدرسه صنایع قدیمه مشخص است.

تصویر موزه هنرهای ملی در تهران میدان بهارستان خیابان کمال الملک ساختمان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی واقع شده است. در اصل این ساختمان همان حوضخانه باغ نگارستان است که مدرسه صنایع قدیمه در آن ایجاد شد و بعدها به موزه هنرهای ملی تبدیل شد.

وظیفه اصلی و عمده صنایع قدیمه بازسازی مجدد هنرهای ملی بود

نام داد و در سال ۱۳۵۲ با حذف جنبه‌های آموزشی با عنوان «اداره هنرهای ملی» به کار خود ادامه داد. در سال ۱۳۳۲ کارگاه میناسازی، در سال ۱۳۳۴ کارگاه سازسازی و در سال ۱۳۳۵ کارگاه قلم‌زنی و نقره‌سازی هم در این اداره افتتاح شد. کلاس‌های آموزشی در سال ۱۳۳۶ برای علاقه‌مندان فراگیری هنرهای سنتی در کنار اداره هنرهای ملی شروع به کار کرد. در همین سال، با تأسیس اداره هنرهای زیبای کشور در وزارت معارف، هنرهای ملی به این اداره ملحق شد. با

تأسیس وزارت فرهنگ و هنر در سال ۱۳۴۳، اداره هنرهای زیبای کشور و همچنین اداره هنرهای ملی به این وزارت‌خانه انتقال یافت. در سال ۱۳۴۶، اداره کل آفرینش‌های هنری و ادبی تحت پوشش معاونت هنری وزارت فرهنگ و هنر ایجاد گردید و اداره هنرهای ملی با عنوان «اداره کارگاه‌های هنری» به یکی از واحدهای تابعه این اداره کل تبدیل شد. کارگاه‌های هنری تا سال ۱۳۵۶ به‌عنوان زیرمجموعه اداره کل آفرینش‌های هنری و ادبی به فعالیت خود ادامه داد و در این سال با

نام داد و در سال ۱۳۵۲ با حذف جنبه‌های آموزشی با عنوان «اداره هنرهای ملی» به کار خود ادامه داد. در سال ۱۳۳۲ کارگاه میناسازی، در سال ۱۳۳۴ کارگاه سازسازی و در سال ۱۳۳۵ کارگاه قلم‌زنی و نقره‌سازی هم در این اداره افتتاح شد. کلاس‌های آموزشی در سال ۱۳۳۶ برای علاقه‌مندان فراگیری هنرهای سنتی در کنار اداره هنرهای ملی شروع به کار کرد. در همین سال، با تأسیس اداره هنرهای زیبای کشور در وزارت معارف، هنرهای ملی به این اداره ملحق شد. با

جمعی از هنرمندان مدرسه صنایع قدیمه

حذف ابعاد هنری به «دفتر پژوهش و آفرینش»،
تغییر نام یافت.

و نمایش بود.
هم‌زمان با تأسیس سازمان میراث فرهنگی کشور
در سال ۱۳۶۷، به‌منظور تحقق بخشی از اهداف

این سازمان در ارتباط با هنرهای سنتی و با توجه
به اهمیت حمایت، هدایت و تشویق هنرمندان و
حفظ و احیای هنرهای سنتی کشور و همچنین
پژوهش در مبانی نظری و بررسی سیر تحول و
تطور این هنرها در طول تاریخ، «مدیریت پژوهش
هنرهای سنتی» تأسیس گردید و کلیه کارگاه‌ها و
هنرمندان فعال در اداره کل هنرهای سنتی وزارت
فرهنگ و آموزش عالی وقت، تحت سرپرستی این
مدیریت قرار گرفت. این مجموعه از سال ۱۳۷۶
با هدف تقویت امر پژوهش در گروه‌های هنرهای
صناعی، قالی و دست‌بافته‌های سنتی، هنرهای
وابسته به معماری سنتی، موسیقی سنتی، (مقامی،
دستگاهی) و نمایش‌های سنتی و آیینی با عنوان
پژوهشکده هنرهای سنتی، یکی از واحدهای تابعه
معاونت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی کشور
است.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، این کارگاه‌ها
چند ماه تعطیل شد تا در سال ۱۳۵۸ با عنوان
«اداره کل هنرهای سنتی» آغاز به کار کرد و در
سال ۱۳۶۰، تابعیت این اداره در وزارت فرهنگ
و آموزش عالی محرز گردید. دو سال بعد، در
اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۶۲، این اداره به‌عنوان یکی
از واحدهای تابعه معاونت حفظ و احیای میراث
فرهنگی، با اهدافی برنامه‌ریزی‌شده چون فراهم
آوردن موجبات آموزش، پژوهش، گردآوری اسناد
و مدارک، عرضه و نمایش و اشاعه و گسترش و
آفرینش هنرهای سنتی آغاز به فعالیت کرد. اداره
کل هنرهای سنتی، شامل اداره پژوهش، اداره
آموزش و اداره کارگاه‌های هنرهای سنتی (شامل
کارگاه‌های مینیاتور و تذهیب، کارگاه قلم‌زنی،
کارگاه قالی‌بافی، کارگاه گلیم‌بافی، کارگاه زری‌بافی،
کارگاه رنگ‌زری و کارگاه سازسازی) و اداره فروش

بخشی از کاشی سردر کارگاه‌های مدرسه صنایع قدیمه

نمونه آثار (میز و صندلی معرق و منبت و تابلوهای مینیاتور و تذهیب بر روی دیوارها) اساتید مدرسه صنایع قدیمه که اکنون در موزه هنرهای ملی (حوض‌خانه باغ نگارستان) نگهداری می‌شوند.

نتیجه‌گیری

آموزش هنرها در ایران همواره به‌صورت استاد-شاگردی و بر مبنای یادگیری شفاهی و سینه‌به‌سینه شکل گرفته است. با شکل‌گیری مدارس به شیوه علمی و اصولی، رشته‌های هنری نیز سروسامان یافته و در نظام آموزشی جای گرفتند. صنایع‌الملک را می‌توان اولین کسی دانست که رشته نقاشی را به‌صورت رسمی و در قالب مدرسه، آموزش داد. بعد از او، کمال‌الملک با مدرسه صنایع مستظرفه به گسترش آموزش هنر پرداخت. طراحی، نقاشی و مجسمه‌سازی و همچنین رشته‌های صنایع‌دستی همچون منبت، طراحی و بافت فرش، که پیش‌از آن سابقه آموزش رسمی نداشتند، در این مدرسه تدریس می‌شدند. فعالیت این مدرسه بعد از مدتی بنا به دلایلی تعطیل شد. پس‌از آن، استاد حسین طاهرزاده بهزاد که در استانیول درس هنر خوانده بود، با راه‌اندازی مدرسه‌ای دیگر در اصل ادامه‌دهنده همان مدرسه صنایع مستظرفه شد؛ با این تفاوت که مدرسه قبلی اساس را بر تجدید و نوآوری گذاشته بود؛ به‌طوری‌که رشته فرش و منبت که بر مبنای اصول هنرهای سنتی شکل گرفته بودند، دستخوش بینش جدید هنر جدید قرار گرفتند. **جمشید امینی**، استاد بافت فرش، و **محمد مختاری**، استاد منبت، زیر نظر کمال‌الملک طراحی غربی را آموزش دیدند و بر اساس طراحی

نو آثار متفاوتی در فرش و منبت چوب خلق کردند. طی مهروموم‌ها این کارگاه‌ها با عناوین مختلفی خوانده شدند و زیر نظر ارگان‌ها و ادارات متعددی قرار گرفتند ولی به حیات خود ادامه دادند، تا اینکه در سال ۱۳۶۷ با تأسیس «سازمان میراث فرهنگی» تمامی کارگاه‌ها از مکان قبلی- که قسمت جنوبی باغ نگارستان (وزارت فرهنگ و ارشاد) بود- به سازمان جدید نقل مکان یافتند. در اصل، کارگاه‌های هنرهای سنتی سازمان میراث فرهنگی و ام‌دار و میراث دار همان مدرسه صنایع قدیمه هستند.

منابع

۱. افتخاری، محمود. (بهمن ۱۳۷۸). بروشور موزه هنرهای ملی. تهران: سازمان میراث فرهنگی.
۲. بهنود، مسعود. (اسفند ۱۳۷۸). از سیدضیاء تا بختیار. تهران: جاویدان.
۳. تیمایی، فریدون. (مردادماه ۱۳۴۳). با موزه هنرهای ملی آشنا شوید. مجله هنر و مردم، شماره ۲۲.
۴. روستاپور، سارا. (۱۳۸۱). موزه هنرهای ملی. دانشگاه میراث فرهنگی.
۵. دارائی، منیر. (۱۳۸۰). بررسی و مقایسه دو مدرسه صنایع مستظرفه و صنایع قدیمه. پایان نامه، دانشگاه سوره.
۶. کابلی، یدالله. (۱۳۶۲). کمال‌الملک. تهران: انتشارات شرکت سه‌امی.
۷. معصوم‌نژاد، شهلا. (۱۳۶۵). نگاهی به موزه هنرهای ملی. مجله موزه‌ها، شماره هفتم.
۸. سرمدی، عباس. (۱۳۸۰). دانشنامه هنرمندان ایران و جهان اسلام. تهران: انتشارات هیرمند.

بعد از
صنایع‌الملک،
کمال‌الملک با
مدرسه صنایع
مستظرفه به
گسترش نظام
آموزش هنر
پرداخت

← آغاز کار کارگاه قلم‌زنی و نقره‌سازی

← جدا شدن اداره هنرهای ملی از
وزارت فرهنگ و آموزش عالی و شروع به
کار وزارت فرهنگ و هنر

← شناسایی کامل
اداره کل هنرهای سنتی
به‌عنوان یکی از واحدهای
تابعه معاونت و احیای
میراث فرهنگی

← تغییر نام اداره کل
آفرینش هنری و ادبی به
«دفتر پژوهش و آفرینش»
و حفظ تشکیلات اداره
کارگاه‌های هنری، به
همان صورت.

← با تأسیس سازمان
میراث فرهنگی کشور
کلیه کارگاه‌ها و هنرمندان
فعال در اداره کل هنرهای
سنتی و وزارت فرهنگ و
آموزش عالی دقت، تحت
سرپرستی این مدیریت
قرار گرفت.

۱۳۷۶

۱۳۶۷

۱۳۶۱

۱۳۶۰

۱۳۵۸

۱۳۵۶

۱۳۴۶

۱۳۴۳

۱۳۴۲

۱۳۳۵

← پژوهشکده
هنرهای سنتی با
هدف تقویت امر
پژوهش در گروه‌های
هنرهای صناعی،
قالی و دست‌بافته‌های
صنعتی، هنرهای
وابسته به معمار
سنتی، موسیقی سنتی
(مقامی، دستگاهی) و
نمایش‌های سنتی و
آیینی با عنوان، یکی از
واحدهای تابعه معاونت
پژوهشی سازمان
میراث فرهنگی کشور
فعالیت می‌کند.

← انتقال تابعیت «اداره»
کل هنرهای سنتی»
به شاخه علوم وزارت
فرهنگ و آموزش عالی

← ادامه کار اداره
کارگاه‌های هنری با
نام «اداره کل هنرهای
سنتی» زیر نظر وزارت
فرهنگ و آموزش عالی

← تأسیس اداره کل
آفرینش هنری و ادبی در
وزارت‌خانه فرهنگ و هنر
که «اداره هنرهای ملی»
یکی از ادارات تابعه آن به
شمار می‌آمد و به نام اداره
کارگاه‌های هنری نامیده شد.

← انتخاب شاگرد استاد طاهرزاده بهزاد،
استاد علی کریمی به‌عنوان سرپرست
اداره هنرهای ملی